

Β΄ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΠΙΣΣΟΥΡΙΟΥ

**ΙΣΤΟΡΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ
& ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ**

Ενημέρωση και Δημοκρατία

**ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Δρ. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ Χ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ **Κ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ**

**Β΄ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ
ΠΙΣΣΟΥΡΙΟΥ**

ΙΣΤΟΡΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ & ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ενημέρωση και Δημοκρατία

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Δρ. ΕΥΡΙΠΛΗΣ Χ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ

Επιμέλεια: Εκδόσεις Κώστα Επιφανίου
Τ.Κ. 22451, 1521 Λευκωσία
Τηλ.: 00357– 22750873, 22679058
Τηλεομ.: 00357– 22759266
E-mail: costas.epiphaniou@cytanet.com.cy

Διορθώσεις : Ιφιγένεια Πολυβίου Λαμπράκη

Επιμέλεια εξωφύλλου: Εκδόσεις Κ. Επιφανίου

ISBN: 978-9925-557-43-1

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Σύνδεσμος Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου, 2020.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η ηλεκτρονική έκδοση είναι Ανοιχτής Πρόσβασης.

Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Όχι Παράγωγα Έργα.

Η έγκριση των εισηγήσεων από τον Σύνδεσμο Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου σε συνεργασία με την Επιστημονική Επιτροπή του Τμήματος Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων των εισηγητών εκ μέρους του ΣΑΦ Πισσουρίου και του Τμήματος ΕΣΔ.

Β΄ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΠΙΣΣΟΥΡΙΟΥ

**ΙΣΤΟΡΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ
& ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ**

Ενημέρωση και Δημοκρατία

**ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
Δρ. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ Χ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ**

Εκδόσεις Κώστα Επιφανίου
Λευκωσία 2020

**Κείμενα Επιστημονικού Συμποσίου
(Πισσούρι, 19-20 Οκτωβρίου 2019)**

Γράφουν οι:

Δρ. Γιώργος Γεωργή
Δρ. Αντώνης Σκαμνάκης
Γιώργος Καμηλάρης
Δρ. Κατερίνα Παπαζαχαρία
Κωνσταντίνος Ι. Νταμπεγλιώτης
Στυλιανή Πασαλίδου
Δρ. Σώτος Βοσκαρίδης
Δρ. Σοφία Αργυρίου
Δήμητρα Μήτκα
Δρ. Ιωάννα Κωσταρέλα
Δρ. Κυριάκος Ιακωβίδης
Μαρία Τσέλεπου
Ιλιάννα Κουλαφέτη
Μαίρη Παρθύμου
Θωμαή Βούλγαρη
Ιωάννα Αλεξάνδρου
Σίμος Ανδρονίδης
Δρ. Λάμπρος Καούλλας
Δρ. Ευριπίδης Αντωνιάδης

Οργανωτές:

- Τμήμα Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου – Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου
- Κοινοτικό Συμβούλιο Πισσουργίου
- Σύνδεσμος Αποδήμων και Φίλων Πισσουργίου

Χορηγός Επικοινωνίας

- Κυπριακό Πρακτορείο Ειδήσεων (ΚΥ.ΠΕ)

Το Επιστημονικό Συμπόσιο τελεί υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εξωτερικών.

Οργανωτική Επιτροπή Συμποσίου

Η Οργανωτική Επιτροπή του Συμποσίου απαρτίζεται από τον Πρόεδρο του Κοινοτικού Συμβουλίου Πισσουργίου και τον Κοινοτικό Γραμματέα, καθώς και από την Πρόεδρο, το Γραμματέα και Μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου Συνδέσμου Αποδήμων και Φίλων Πισσουργίου (ΣΑΦ).

- **Λάζαρος Λαζάρου** – Πρόεδρος Κοινοτικού Συμβουλίου Πισσουργίου
- **Νίκη Γεωργίου Περικλέους** – Πρόεδρος ΣΑΦ Πισσουργίου
- **Μάρκος Φοντάς** – Κοινοτικός Σύμβουλος
- **Ανθιμος Μεττούρης** – Γραμματέας ΣΑΦ Πισσουργίου
- **Έφη Τρύφωνος Σκουφαρίδη** – Μέλος ΔΣ ΣΑΦ Πισσουργίου
- **Σταμάτιος Γιαννουλάκης** – Βιβλιοθηκονόμος ΤΕ.ΠΑ.Κ και Υποψήφιος Διδάκτωρ
- **Ραφαήλ Σοφοκλέους** – Υποψήφιος Διδάκτωρ

Επιστημονική Επιτροπή Συμποσίου

Η Επιστημονική Επιτροπή του Συμποσίου απαρτίζεται από ειδικούς Πανεπιστημιακούς από Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα σε Κύπρο και Ελλάδα στα διάφορα πεδία μελέτης:

- **Δρ. Στυλιανός Παπαθανασόπουλος** – Καθηγητής (Ε.Κ.Π. Α)
- **Δρ. Αντώνης Σκαμνάκης** – Αναπληρωτής Καθηγητής (Α.Π.Θ)
- **Δρ. Ιωάννα Κωσταρέλα** – Επίκουρη Καθηγήτρια (Α.Π.Θ)
- **Δρ. Αγγελική Γαζή** – Επίκουρη Καθηγήτρια (Πάντειο Πανεπιστήμιο)
- **Δρ. Διονύσης Πάνος** – Επίκουρος Καθηγητής (Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου)
- **Μαίρη Παρθύμου** – Υποψήφια Διδάκτωρ Νεότερη και Σύγχρονη ιστορία (Πάντειο Πανεπιστήμιο)
- **Μαρία Τσιέλεπου** – Υποψήφια Διδάκτωρ Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (Π.Κ)
- **Δρ. Μίμης Σοφοκλέους** – Διευθυντής Ιστορικού Αρχείου Λεμεσού
- **Δρ. Ευριπίδης Αντωνιάδης** – Διδάκτωρ Μέσων Ενημέρωσης (ΤΕ.ΠΑ.Κ).

Περιεχόμενα

Χαιρετισμός του Υπουργού Εξωτερικών Δρος Νίκου Χριστοδουλίδη	11
Χαιρετισμός Πρύτανη Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου Καθηγητή Ανδρέα Αναγιωτού	14
Χαιρετισμός Προέδρου Κοινοτικού Συμβουλίου Πισσουρίου κου Λάζαρου Λαζάρου	16
Χαιρετισμός εκ μέρους του Τμήματος Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου Δρος Νίκου Τσαπατσούλη	17
Χαιρετισμός της Προέδρου Συνδέσμου Αποδήμων και Φίλων Πισσουρίου κας Νίκης Γεωργίου Περικλέους	18
Εισαγωγή	21
Το Πισσούρι στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας	23
MME, πλουραλισμός και ψευδείς ειδήσεις	39
Πώς είδε η Αριστερά <i>Τα Οκτωβριανά</i> : Ποιος ο ρόλος και η εμπλοκή της	51
Οι πρώτες εφημερίδες της Πάφου κατά την περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας	63
Το Αγροτικό ζήτημα και η εξέγερση του Κιλελέρ μέσα από τον Θεσσαλικό τύπο της εποχής	77
«Τι είδους Δημοκρατία και τι είδους MME έχουμε σήμερα;»	109
Διώξεις και λογοκρισία στον Τύπο τη δεκαετία του 1950	115
Περιφερειακός Τύπος και προκλήσεις της ψηφιακής εποχής: Ώρα μηδέν ή "χρυσή ευκαιρία";	129
Ο σεισμός του 1953 στην Πάφο και ο Lawrence Durrell. Μια ιστορία προπαγάνδας	149
Ιστορικές διαδρομές της Κυπριακής «Δημόσιας Διπλωματίας»: Προπαγάνδα και διαφώτιση πριν και μετά το 1974	159
Τουρκόπληκτοι, εκτοπισθέντες, πρόσφυγες ή ανταρσιόπληκτοι; Ταυτότητες και παρουσίαση θυμάτων των διακοινοτικών ταραχών μέσα από τον Τύπο της εποχής, τη Νομοθεσία και την Προφορική ιστορία	171

«Επιχείρηση Κοφίνου & Ελληνικός Τύπος»	183
Fake news και Δημοκρατία: Οι ψευδείς ειδήσεις για τους πολιτικούς αρχηγούς στις ευρωεκλογές του 2019	203
Λογοκρισία και νέα μέσα κοινωνικής δικτύωσης: Η περίπτωση του Facebook	219
Γυναικεία παρουσία στα Κυπριακά ΜΜΕ η συμβολή της Μαρούλλας Ιακωβίδου Βιολάρη στη σύγχρονη δημοσιογραφία, πριν και μετά την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας	229
Υβριδικός πόλεμος, οπλοποιημένα αφηγήματα και γνωστική ασφάλεια: Προκλήσεις για τις αστυνομικές και στρατιωτικές αρχές	249
Η σύνοδος στο Γκραντ Μοντανά (28.06 – 07.07.17) για το Κυπριακό πρόβλημα και ο Ελληνοκυπριακός Τύπος: Οι θέσεις των Κυπριακών εφημερίδων <i>Αλήθεια</i> , <i>Πολίτης</i> και <i>Χαραυγή</i>	269
Φωτογραφικά στιγμιότυπα από το Συμπόσιο	295
Ευρετήριο Συγγραφέων	303

Οι πρώτες εφημερίδες της Πάφου κατά την περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας

Δρ. Κατερίνα Παπαζαχαρία

Λέκτορας

Τμήμα Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών
Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου

Επικοινωνία: a.papazacharia@nup.ac.cy,
krapazacharia@cytanet.com.cy

Λέξεις κλειδιά: Πάφος, Παλαιές Εφημερίδες, Εκδότες, Τυπογραφεία

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια πρώτη παρουσίαση της έρευνας, που εκπόνησε το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Ιστορίας του Πανεπιστημίου Νεάπολις υπό τον τίτλο «Ο Τύπος της Πάφου κατά την περίοδο 1878-1960». Το εν λόγω ερευνητικό πρόγραμμα επικεντρώθηκε στη συλλογή υλικού για τις εφημερίδες και τα περιοδικά, που είχαν εκδοθεί στην Πάφο από το 1906 έως το 1960 - είτε σε σύντομο είτε σε μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, για τους εκδότες, τους υπεύθυνους συντελεστές καθενός εντύπου και για τα πρώτα τυπογραφεία, που λειτουργούσαν στην Πάφο κατά την περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας.

Το εγχείρημα ολοκληρώνεται με τη συγγραφή ενός τόμου, που καταπιάνεται αφενός με την ανάδειξη της ιστορικής εξέλιξης του τοπικού Τύπου, αφετέρου με την μελέτη των στοιχείων που περιλάμβαναν και που αφορούσαν τον κύκλο της ζωής των αγροτών και των αστών της πόλεως και της επαρχίας Πάφου, κατά τους χρόνους της βρετανικής κυριαρχίας. Μέσα από τις ειδήσεις, τις αγγελίες, τα τοπικά γεγονότα αποτυπώνονται ανάγλυφα όψεις της καθημερινής ζωής, των ενασχολήσεων των κατοίκων και της ιστορίας της Πάφου κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Εδώ, παρουσιάζεται σε μια σύντομη επισκόπηση στην ιστορία της πορείας των εν λόγω εντύπων, στην ταυτότητα του κάθε φύλλου, καθώς και στα επιφανή πρόσωπα της κοινωνίας της Πάφου που ενασχολούνταν με την έκδοσή τους. Παράλληλα, γίνεται λόγος σε άγνωστα στοιχεία, που αφορούν προσπάθειες εξασφάλισης άδειας κυκλοφορίας εφημερίδας στην Πάφο, που όμως δεν τελεσφόρησαν. Η παρουσίαση επικεντρώνεται στα στοιχεία που συνάγονται

από την μελέτη της επιστολογραφίας των ενδιαφερόμενων προσώπων με τις βρετανικές αρχές, προκειμένου να εξασφαλίσουν άδεια κυκλοφορίας των εφημερίδων τους, από το υλικό που φυλάσσεται στο Κρατικό Αρχείο Κύπρου.

* * *

«Σας έτυχε ποτέ ν' ανοίξετε κανένα τόμο παλαιών εφημερίδων, από εκείνους που διατηρούνται στις μεγάλες μας βιβλιοθήκες;» με αυτό το ερώτημα ξεκινούσε ο Ευάγγελος Παπανούτσος το ενδιαφέρον κείμενό του, που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Το Βήμα*, στις 13 Ιουλίου 1950, με τίτλο «Παλαιές Εφημερίδες», όπου πραγματευόταν την ιδιαίτερη βιωματική αίσθηση που χαρίζει η έρευνα των παλαιών εφημερίδων, ιδίως σε όσους επιζητούν να ψηλαφήσουν -όχι μόνο- το ιστορικό υλικό που αντλείται, αλλά και το ψυχογράφημα της εποχής τους.¹

Οι παλαιές εφημερίδες, λοιπόν, μας ενδιαφέρουν, όχι μόνο ως μεθοδολογικό εργαλείο για την μελέτη της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, αλλά και γιατί μέσα από τις καταγραφές τους αποτελούν καθρέφτη της καθημερινής ζωής, που διαμορφώνεται από τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, τις συνειδήσεις και συμπεριφορές, τις νοοτροπίες και ιδεολογίες, που επικρατούν κατά τη δεδομένη χρονική περίοδο της κυκλοφορίας τους.

Στην Κύπρο, οι πρώτες εφημερίδες εμφανίστηκαν σχεδόν ταυτόχρονα με την άφιξη των Βρετανών τον Ιούλιο του 1878. Ως τότε, πηγή των εξωτερικών ειδήσεων ήταν οι ελλαδικές και οι ευρωπαϊκές εφημερίδες, που έφθαναν ατμοπλοϊκώς, με καθυστέρηση 8 έως 15 ημερών.

Στις 29 Αυγούστου 1878, κυκλοφόρησε στη Λάρνακα η *Κύπρος/Cyprus*. Η πρώτη κυπριακή εφημερίδα. Εβδομαδιαία, τετράστηλη, τετρασέλιδη, δίγλωσση (στην ελληνική και στην αγγλική). Τον Δεκέμβριο του 1880, κυκλοφόρησε στη Λεμεσό η *Αλήθεια*. Το 1887, κυκλοφόρησε η Φωνή της Κύπρου στη Λευκωσία. Το 1898 ο *Ραγιάς* στην Κερύνεια και το 1907 η *Σαλαμίσ* στην Αμμόχωστο.²

Τα τεχνικά μέσα εκτύπωσης και κυκλοφορίας των κυπριακών εφημερίδων

1 Ε. Π. Παπανούτσος, *Παλαιές Εφημερίδες*, *Το Βήμα*, 13 Ιουλίου 1950, σ. 1-2.

2 Βλ. περισσότερα, Α. Κλ. Σοφοκλέους, 2005. Οι πρώτες κυπριακές εφημερίδες - Η σημασία και ο ρόλος τους. Στο Λ. Δρούλια, επιμ. *Ο ελληνικός Τύπος 1784 ως σήμερα: Ιστορικές προσεγγίσεις*. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, (Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002). Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σ. 419-418. Βλ. επίσης, τη διεξοδική μελέτη και αναφορά στα περιεχόμενα κάθε κυπριακής εφημερίδας ξεχωριστά στο πολύτομο έργο του Α. Κλ. Σοφοκλέους, 1995-2011. *Συμβολή στην ιστορία του κυπριακού τύπου*, τ. Α'-Στ', Λευκωσία: Intercollege Press.

εκείνης της περιόδου ήταν περιορισμένα, αφού επρόκειτο για τυπογραφεία χειροκίνητα και για στοιχεία ξύλινα. Αναπόφευκτα, ο ρυθμός της στοιχειοθεσίας, της σύνθεσης των σελίδων και της εκτύπωσης ήταν αργός. Οι εβδομαδιαίες εφημερίδες, εκείνης της εποχής, απασχολούσαν δύο έως τρία πρόσωπα. Συνήθως, το ίδιο πρόσωπο ήταν ιδιοκτήτης, εκδότης, διευθυντής συντάκτης και διορθωτής -με βοήθεια ενός ή ακόμη δύο προσώπων-. Αυτός, λοιπόν, στοιχειοθετούσε, σελίδωνε και εκτύπωνε την εφημερίδα. Παράλληλα, φρόντιζε για την εγγραφή των συνδρομητών και τα λογιστικά.³ Εύκολα κανείς αντιλαμβάνεται πως η προοπτική για οικονομική βιωσιμότητα εκείνων των εφημερίδων ήταν περιορισμένη, λόγω της υψηλής επένδυσης στο τυπογραφείο για τα δεδομένα της εξεταζόμενης περιόδου και του υψηλού κόστους παραγωγής.

Ενδεικτική είναι, εν προκειμένω, η μαρτυρία του ιατρού και πολιτευτή Νεοκλή Κυριαζή, όπου, σε σειρά δημοσιευμάτων του στην εφημερίδα *Ελευθερία* για την εξέλιξη του Τύπου και την πρόοδο της κυπριακής δημοσιογραφίας, στις 15 Μαΐου 1915, αναφέρει:

*«Οι διευθυνταί του Τύπου παρ' ημίν παλαίουσι προς μυρίας δυσκολίας μόλις επαρκούντες εις τας ανάγκας αυτών και της εφημερίδος των».*⁴

Αποτρεπτικό στοιχείο για την έκδοση εφημερίδων αποτελούσε και ο περιορισμένος αριθμός αναγνωστών. Έσοδα, βεβαίως, των εφημερίδων αποτελούσαν οι συνδρομές, αφού τα έσοδα από τις «γνωστοποιήσεις» -όπως αποκαλούνταν οι διαφημίσεις- ήταν πολύ περιορισμένα. Αναγνώστες και συνδρομητές ήταν πολύ λίγοι, αφενός γιατί ήταν μετρημένοι όσοι γνώριζαν ανάγνωση και ήταν σε θέση να κατανοήσουν την αρχαϊζουσα καθαρεύουσα των εφημερίδων, αφετέρου αποτελούσε δαπάνη σημαντική η διάθεση του ποσού των 12 σελινιών ανά έτος για τη συνδρομή. Κατεξοχήν, συνδρομητές ήταν οι

3 Για τους τρόπους στοιχειοθεσίας και τις διαδοχικές εργασίες, από τη φάση της στοιχειοθεσίας έως την εκτύπωση, βλ. αναλυτικότερα, Χ. Μανουσarıδης, 1998. «Μανούτιου» Μαρτυρία. *Μνήμων*, 20, σ. 277-290, ιδίως σ. 277-283. Για τα πρώτα κυπριακά τυπογραφεία, βλ. περισσότερα, Α. Sophocleous, 1991. *Mass Media in Cyprus*, Nicosia: Press and Information Office, σ. 14-16. Α. Κλ. Σοφοκλέους, 1994. *Οι πρώτες κυπριακές εφημερίδες και τα ανθρώπινα δικαιώματα των Ελλήνων της Κύπρου*. Λευκωσία, σ. 89-103, εδώ σ. 103. Επίσης, Α. Κλ. Σοφοκλέους, 2018. Το χρονικό της κυπριακής τυπογραφίας (1878-1978), Λευκωσία: Νικοκλής.

4 Νεοκλής Κυριαζής, Η εξέλιξις του Τύπου. Η κυπριακή δημοσιογραφία και αι πρόοδοι αυτής, *Ελευθερία*, 15 Μαΐου 1915, σ. 2. Το πρώτο κείμενο δημοσιεύτηκε στην *Ελευθερία*, 10 Απριλίου 1915, σ. 1-2, το δεύτερο 17 Απριλίου 1915, σ. 1 και τα επόμενα στις 24 Απριλίου 1915, σ. 1, και 8 Μαΐου 1915, σ. 2.

ιερείς και οι δημοδιδάσκαλοι, οι οποίοι αναγίνωσκαν τις εφημερίδες στους συγκεντρωμένους στα καφενεία και στα αναγνωστήρια.⁵

Στο δημοσίευμα της 15ης Μαΐου, που μνημονεύθηκε πιο πάνω, ο Νεοκλής Κυριαζής σημείωνε: «*Αι άλλαι πόλεις της Κύπρου εβράδυναν πολύ εις την απόκτησιν τύπου [...]. Εν Πάφω, εν πλήρει ακμή του αρχιεπισκοπικού σάλου, ιδρύετο ο «Αγών» [...], εβδομαδιαία εφημερίς, διατηρηθείσα εν τη ζωή μέχρι του 1912 μικρού δε σχήματος*».⁶

Ο Αγών κυκλοφόρησε στην Πάφο στις 5 Οκτωβρίου 1906, με ετήσια συνδρομή εσωτερικού 8 σελίνια και εξωτερικού 12.⁷ Διευθυντής και Υπεύθυνος Συντάκτης του Αγώνος ήταν ο δικηγόρος, έμπορος, πολιτευτής Νεόφυτος Νικολαΐδης.⁸ Συνέχισε δε να κυκλοφορεί με αρθρογραφίες πάνω σε τοπικά και παγκύπρια θέματα, μέχρι τις 16 Δεκεμβρίου 1912. Στην Κυανή Βίβλο (Blue Book), του έτους 1906-1907, καταγράφεται πως η κυκλοφορία του Αγώνος στην Κύπρο και στο εξωτερικό ανερχόταν σε 412 φύλλα. Η μεγαλύτερη κυκλοφορία της εφημερίδας σημειώνεται κατά το τρίτο έτος της έκδοσής της, όπου έφτασε τα 500 αντίτυπα.⁹ Στην τελευταία στήλη της καταχώρησης της Κυανής Βίβλου, του έτους 1907, σημειώνεται χαρακτηριστικά πως η εφημερίδα κυκλοφόρησε στην *Κύπρο*, στην *Αλεξάνδρεια*, στο *Κάιρο*, στη *Βρετανία*, στη *Σμύρνη*, στην *Κωνσταντινούπολη*, στην *Αθήνα* και στη *Ροδεσία*.

Στο contenu anoncé του Αγώνος (δηλαδή στο πρωτοσέλιδο άρθρο, του πρώτου φύλλου της εφημερίδας, όπου αναφέρονται οι στόχοι και το πρόγραμμά της),¹⁰ ο εκδότης Νεόφυτος Νικολαΐδης, μεταξύ άλλων, έγραφε:

5 Για τη θέση των δημοδιδασκάλων, των ιερέων και των δημοσιογράφων στην κυπριακή κοινωνία κατά τους πρώτους χρόνους της βρετανικής κυριαρχίας, βλ. σχετικό δημοσίευμα στην *Φωνή της Κύπρου*, 7 Δεκεμβρίου 1894, σ. 1.

6 Νεοκλής Κυριαζής, ό.π., 15 Μαΐου 1915, σ. 2.

7 Σύμφωνα προς την σχετική αγγελία, που αναγραφόταν στην τέταρτη σελίδα της εφημερίδας, οι συνδρομές προπληρώνονταν. Το γραφείο και το τυπογραφείο της εφημερίδας βρισκόταν στην οδό Πυγμαλίωνος 12 στο Κτήμα.

8 Ο Νικολαΐδης διετέλεσε δήμαρχος Πάφου (1908-1920), μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1916-1921, 1928-1930) και μέλος της κυπριακής πρεσβείας που μετέβη με τον Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο Γ΄ στο Λονδίνο για το εθνικό ζήτημα της Κύπρου κατά την περίοδο 1918-1919, βλ., Α. Λ. Κουδουνάρης, 72018. *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, τομ. Β΄, Λευκωσία: Πανεπιστήμιο Λευκωσίας, σ. 555-556.

9 Ενδεικτικά, κατά το ίδιο έτος τη μεγαλύτερη κυκλοφορία σημείωνε η *Φωνή της Κύπρου* στη Λευκωσία με 1300 φύλλα, βλ. σχετικά, *The Cyprus Blue Book*, 1888-1948, τόμοι 51, Nicosia: Government Printing Office, εδώ έτος 1907, σ. 226 και έτος 1909, σ. 226.

10 Μ. Ν. Κατσίγερας, 2005. Η πρώτη σελίδα, μία προσέγγιση. Στο Α. Δρούλια επιμ. *Ο ελληνικός Τύπος 1784 ως σήμερα: Ιστορικές προσεγγίσεις*. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, (Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002). Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σ. 226-229.

«απαιτείται να δημιουργήσωμεν παρά τοις χωρικοίς εθνικόν φρόνημα, όπερ δυστυχώς ελλείπει παρά τοις πολλοίς και να χαλκεύσωμεν δια καταλλήλων δημοσιευμάτων, χαρακτήρας ανδρικούς και γενναίους, δυνάμενους να αντιλαμβάνονται ευχερώς των εθνικών ημών αναγκών και περιστάσεων».

Κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, μαρτυρείται και δεύτερη προσπάθεια για απόκτηση άδειας έκδοσης εφημερίδος στην Πάφο, από τον Κωνσταντινουπολίτη φιλόλογο και Διευθυντή του Ημιγυμνασίου Πάφου Τηλέμαχο Καλλονά.¹¹ Στο Κρατικό Αρχείο Κύπρου, σώζεται η αίτηση που απέστειλε ο Καλλονάς στις 3 Δεκεμβρίου 1906, προς την Αυτού Εντιμότητα τον Αρχιγραμματέα της Κύπρου: *«λαμβάνω την τιμήν να παρακαλέσω την Υμετέραν Εντιμότητα όπως, ευαρεστουμένη, παραχωρήση μοι την άδειαν της εκδόσεως Εφημερίδος εν Κτήματι/Πάφου/ υπό τον τίτλον “Εφημερίς της Πάφου”»*.¹² Ταυτόχρονα, κατέθεσε συνοδευτική δήλωση ότι η εφημερίδα θα είναι εβδομαδιαία, ότι θα εκτυπώνεται στο ομώνυμο τυπογραφείο της εφημερίδας και ότι ο ίδιος θα είναι υπεύθυνος, συντάκτης και ιδιοκτήτης. Τον ίδιο μήνα τού παραχωρήθηκε η άδεια, με την δέσμευση να καταθέτει αντίτυπο κάθε φύλλου και με την γνωστοποίηση πως, σε περίπτωση καθυστέρησης κυκλοφορίας πέραν των έξι μηνών, η άδεια κυκλοφορίας του εντύπου θα αναστελλόταν.¹³

Ένα μήνα μετά, στην Αλήθεια της Λεμεσού, σε άρθρο της υπό τον τίτλο «Νέα Συνάδελφος», διαβάζουμε: *«νέα συνάδελφος βλέπει οσονούπω το φως εις το Κτήμα. Συντάκτης και διευθυντής της νέας εφημερίδος θα είναι ο γνωστότατος τέως Σχολάρχης Κτήματος κ. Τηλεμ. Καλλονάς, όστις, είμεθα βέβαιοι, ότι θα ευδοκιμήσει τελείως και εις το νέον του στάδιο[...]. Η νέα συνάδελφος, εις ην από τούδε ευχόμεθα πάσαν προκοπήν θα φέρει τίτλο “Εφημερίς της Πάφου”»*.¹⁴

11 Σύμφωνα με το δημοσίευμα της *Αλήθειας*, 11 Σεπτεμβρίου 1886, σ. 2, *«ο ικανότατος διδάσκαλος κ. Τηλέμαχος Καλλονάς»* με μεσολάβηση του Μητροπολίτη Πάφου Νεόφυτου, μετατέθηκε στο Κτήμα από την Μόρφου. Από τότε μέχρι τη θανάτου, στις 26 Φεβρουαρίου 1937, ο Καλλονάς έδρασε στο Κτήμα. Οι εφημερίδες της εποχής συχνά έκαναν λόγο στην πολυμερή του δράση στο χώρο των γραμμάτων.

12 SA1 4143/1906/3.

13 SA1 4143/1906/8, (27 Δεκεμβρίου 1906). Το 1887 η βρετανική διοίκηση, με τη σύμφωνη γνώμη του Νομοθετικού Συμβουλίου, εισήγαγε νομοθεσία σχετική με την κατάθεση τριών αντιτύπων, τόσο των βιβλίων όσο και των άλλων εντύπων, που εκτυπώνονταν στην Κύπρο.

14 Νέα Συνάδελφος. *Αλήθεια*, 19 Ιανουαρίου 1907.

Λίγες ημέρες μετά, ακολουθεί στον *Κυπριακό Φύλακα* δημοσίευμα του ιδίου του Καλλονά, που υπέγραφε ως Διευθυντής της εφημερίδος.¹⁵ Πληροφορούσε το κυπριακό κοινό ότι προτίθεται να προβεί εις την έκδοσιν εβδομαδιαίας πολιτικο-φιλολογικής εφημερίδας υπό τον τίτλο *Εφημερίς της Πάφου*, συμπληρώνοντας χαρακτηριστικά πως θα ασχοληθεί «μετ' ενθέρμου ζήλου», προκειμένου να συμβάλει στην «προαγωγήν και βελτίωσιν των κοινωνικών και πολιτικών πραγμάτων». Σημείωνε, επίσης, πως δεν θα υστερήσει να παράσχει «παρομοίας εκδολεύσεις» και ως δημοσιογράφος, καθώς εξασφάλισε στον «επίμοχθον αγώνα την πρόθυμον και ευγενή συνεργασίαν λίαν σημαινόντων Κυπρίων πατριωτών εν τε τοις γράμμασι και τη εθνική δράσει». Προαναγγέλλει πως η ετήσια συνδρομή θα ανερχόταν στα 10 σελίνια για τα αστικά κέντρα, 8 για τις αγροτικές κοινότητες, 7 για τους ιερείς και διδασκάλους και 12 σελίνια για τους αναγνώστες στο εξωτερικό.

Σε συναφές δημοσίευσμά της, η εφημερίδα της Λευκωσίας *Εθνος*, έγραφε πως σύντομα θα έλθει στο φως η νέα συνάδελφος, με την πεποίθηση πως θα έχει «πορείαν αντάξιαν του προορισμού ελληνικής εφημερίδος εν τη ξενοκρατούμένη Νήσω».¹⁶

Διάδοχος του *Αγώνος* θεωρείται η εβδομαδιαία πολιτική εφημερίδα *Αιών*. Στην προμετωπίδα του πρώτου φύλλου της εφημερίδας σημειώνονται τα εξής: *Εφημερίς Εβδομαδιαία, εκδιδόμενη εν Πάφω, έτος Α', αρ. 1, Σάββατο 21 Σεπτεμβρίου/4 Οκτωβρίου 1913, οδός Πυγμαλίωνος*.¹⁷

Εκδότης, Διευθυντής και υπεύθυνος Συντάκτης ήταν ο Αθηναίος φιλόλογος, γυμνασιάρχης Νίκος Θ. Αντωνιάδης.¹⁸ Στην αίτηση που απέστειλε στον Αρχιγραμματέα της Κυβερνήσεως προς εξασφάλιση άδειας έκδοσης του *Αιώνος*, αναφέρει πως η εκτύπωση θα γίνεται στο νεοσυσταθέν τυπογραφείο της εφημερίδας, ιδιοκτησία του Χρίστου Ανδρέου.¹⁹ Επιπρόσθετα, σημείωνε

15 *Κυπριακός Φύλαξ*, 27 Ιανουαρίου 1907, σ. 3.

16 *Εθνος*, 2 Φεβρουαρίου 1907, σ. 2.

17 *Φωνή της Κύπρου*, 11 Οκτωβρίου 1913, σ. 3.

18 Βλ. λήμμα, Αντωνιάδης Νίκος (1879-1939). Στο Α. Α. Κουδουνάρης, 72018. *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, τομ. Α', Λευκωσία: Πανεπιστήμιο Λευκωσίας, σ. 31-32. Επίσης, Λ. Φιλίππου, 1940. Νίκος Θ. Αντωνιάδης. *Πάφος*, Ε' (3), σ. 154-175.

19 Ο Νόμος που προνοούσε τη σύσταση και τη λειτουργία τυπογραφείων στην Κύπρο, τέθηκε σε εφαρμογή το 1885. Τα δεκαοχτώ από τα σαρανταένα άρθρα αφορούσαν στη διαδικασία και στις προϋποθέσεις περί ίδρυσης και λειτουργίας τυπογραφείου στην επικράτεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Βλ. Δ. Νικολαΐδου, 1891. *Οθωμανικοί Κώδικες ήτοι Συλλογή απάντων των Νόμων της Οθωμ. Αυτοκρατορίας, διαταγμάτων, κανονισμών, οδηγιών και εγκυκλίων, τομ. Δ' (Διοικητικοί και λοιποί Νόμοι, Εγκύκλιοι και Λοιπά)*. Κωνσταντινούπολη: Αδελφοί Νικολαΐδη, σ. 4291-4302.

πως η Αρχιγραμματεία είχε ήδη συλλέξει πληροφορίες για το άτομό του, αφού του είχε εκχωρηθεί άδεια έκδοσης της δεκαπενθήμερης έμμετρης σατιρικής του εφημερίδος, ο *Ανάποδος* (1912-1913), στη Λάρνακα.²⁰ Στις 23 Σεπτεμβρίου, όμως, επανήλθε με νέα επιστολή όπου ανέφερε: «μέχρι της σήμερον ουδεμίαν απάντησιν έχω. Παρακαλώ θερμώς, (όπως, εάν μη υπάρχει κώλυμά τι, επισπευσθεί η έκδοσις της αδείας, διότι παραβλάπτονται τα συμφέροντά μου».²¹

Δύο ημέρες μετά, έλαβε απάντηση από τον Αρχιγραμματέα, που τον πληροφορούσε ότι ο Ύπατος Αρμοστής του παραχώρησε άδεια κυκλοφορίας του *Αιώνας* και του ζητούσε να καταθέτει αντίτυπο κάθε φύλλου που θα κυκλοφορούσε, υπενθυμίζοντάς τον πως, εάν εντός έξι μηνών δεν εκδοθεί η εφημερίδα ή αν υπήρχε διακοπή άνω των έξι μηνών της κυκλοφορίας της, τότε η σχετική άδεια θα αναστελλόταν. Οι συνδρομητές του *Αιώνας* θα προπλήρωναν: σελίνια 10, και εν τω εξωτερικώ σελίνια 15, που στη συνέχεια μειώθηκαν στα 12. Όπως μας πληροφορεί η Κυανή Βίβλος, ο *Αιώνας* κυκλοφορούσε σε 400 περίπου φύλλα εβδομαδιαία. Συγκριτικά, στη Λευκωσία η *Πατρίς* είχε κυκλοφορία 1200 φύλλα και η *Φωνή της Κύπρου* 1350, που αποτελούν σημαντικούς αριθμούς κυκλοφορίας για κυπριακές εφημερίδες, με τα μέτρα εκείνης της εποχής.²²

Με την κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η έκδοση του *Αιώνας* διακόπηκε. Επόμενο, αφού οι συγκοινωνίες είχαν αραιώσει και δεν ήταν εύκολο να εισαχθεί τυπογραφικό χαρτί.²³ Ο *Αιώνας* επανεκδόθηκε, με την ίδια ονομασία, ως *εφημερίς πολιτική, φιλολογική και των ειδήσεων*, αλλά με νέο διευθυντή και συντάκτη, τον νεαρό δημοσιογράφο και ποιητή Χρίστο Περιστιανίδη, από την πρώτη Δεκεμβρίου του 1915. Στην πρώτη σελίδα, στην μόνιμη στήλη με τίτλο *Τοπικά Ζητήματα*, γίνεται μνεία στην Έκδοση του *Αιώνας*: *Να πάλιν επαναβλέπει το φως ο Αιών, την έκδοσιν του οποίου εσταμάτησεν ο πόλεμος, ο οποίος όμως δυστυχώς δεν θέλει καθόλου να σταματήσει και μαίνεται και εξαπλούται. Εκδίδεται πάλιν ο Αιών τώρα καλλίτερος από πριν, με περισσότερα νειάτα, όχι διότι έφθασε να γεράση τότε, αλλά διότι τώρα είναι νεώτερος ο*

20 SA1 1413/1912/24.

21 SA1 1413/1912/27.

22 *The Cyprus Blue Book*, 1888-1948, εδώ έτος 1917, σ. 234-235.

23 Χαρακτηριστική είναι η επιστολή του δημοσιογράφου Λούη Γ. Λουίζου, που φυλάσσεται στο Κρατικό Αρχείο Κύπρου, SA1 1413/1912/101-102, όπου στις 15 Οκτωβρίου 1917, πληροφορούσε τον Αρχιγραμματέα της Κυβερνήσεως πως προμηθεύτηκε από την Αίγυπτο «ποσότητα χαρτου [...] κατωτέρας ποιότητος και μικροτέρου σχήματος» λόγω έλλειψης τυπογραφικής ύλης μετά την «έκρηξη του Παγκοσμίου Πολέμου».

διευθυντής του και με όλα τα εχέγγυα για να ζήσει και να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα του τόπου τούτου, του οποίου θα είναι η διαρκής φωνή και η θετικότερα απόδειξις ότι θέλει να προοδεύση. Γι' αυτό, όλοι που πονούν τον τόπο αυτόν πρέπει να χαρούν και να θελήσουν να υποστηρίξουν τον Αιώνα.

Σε επιστολή του προς τον Υπατο Αρμοστή της νήσου, στις 25 Νοεμβρίου 1918, αναφέρει: «διατελώ Άγγλος υπήκοος, έχω δε ως επάγγελμα τη δημοσιογραφία και άγω το 22ο έτος της ηλικίας».²⁴ Κατά την διάρκεια του πολέμου, ο Αιώνας τυπωνόταν σε χρωματιστό χαρτί (πράσινο, ροζ, ανοικτό μπλε) λόγω ελλείψεως λευκού. Η εφημερίδα κυκλοφορούσε εβδομαδιαία ως το 1919. Κατά τους τελευταίους τρεις μήνες της κυκλοφορίας της, το φύλλο από τετρασέλιδο έγινε μονοσέλιδο και το Σάββατο 4/17 Μαΐου 1919 κυκλοφόρησε υπό τον τίτλο *Νέος Αιών*.

Έπειτα από δύο μήνες, στις 28 Ιουλίου του 1919, ο Περισιτιανίδης επανέρχεται με επιστολή του προς τον Αρχιγραμματέα της Κυβέρνησης, ζητώντας εκ νέου να του παραχωρηθεί άδεια έκδοσης εφημερίδας στην Πάφο, διατηρώντας ως τίτλο της νέας του εφημερίδος τον τίτλο *Νέος Αιών*.²⁵ Ωστόσο, ο Αρχιγραμματέας του ζήτησε να υποβάλει διαφορετικό τίτλο,²⁶ οπότε κατέθεσε τον τίτλο *Ελεύθερον Βήμα*.²⁷ Η εφημερίδα, όμως, δεν κυκλοφόρησε ποτέ, παρόλο που στις 7 Οκτωβρίου η *Σάλπιγξ*, σε δημοσίευσμά της, έκανε λόγο στην προσεχή έκδοση του *Ελευθέρου Βήματος*.²⁸ Ένα μήνα μετά, η εφημερίδα *Έθνος* δημοσίευε πως ο Περισιτιανίδης αναχώρησε για πανεπιστημιακές σπουδές στην Αθήνα.²⁹

Δύο χρόνια μετά την διακοπή της κυκλοφορίας του Νέου Αιώνας, συγκεκριμένα τον Σεπτέμβριο του 1921, κυκλοφόρησε στο Κτήμα η μακροβιότερη εφημερίδα της Πάφου: η *Εβδομαδιαία/εθνικοαγροτική ανεξάρτητος εφημερίς, Πάφος*.³⁰ Ο Κυπριακός Φύλαξ αναφερόταν στην επερχόμενη έκδοση της

24 SA1 1413/1912/153.

25 SA1 413/12/215.

26 SA1 413/12, (5 Σεπτεμβρίου 1919).

27 SA1 413/12, (η άδεια εκχωρήθηκε στις 23 Σεπτεμβρίου 1919).

28 *Σάλπιγξ*, 7 Οκτωβρίου 1919, σ. 3.

29 *Έθνος*, 16 Οκτωβρίου 1919, σ. 3. Σύμφωνα προς μεταγενέστερα δημοσιεύματα, συνάγεται πως ο Περισιτιανίδης είχε σπουδάσει στη Νομική Σχολή, τον Μάιο του 1930 παντρεύτηκε στο Στρόβολο και δύο μήνες μετά το γάμο, πεθαίνει από ανακοπή, *Φωνή της Κύπρου*, 3 Μαΐου 1930, σ. 3, *Κυπριακός Φύλαξ*, 30 Ιουλίου 1930, σ. 4.

30 Μ. Κιτρομηλίδου, 2005. *Η εφημερίδα Πάφος της Κύπρου: 1921-1950*, Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σ. 47-48, 50-55. Το τυπογραφείο της εφημερίδας, σύμφωνα με το δημοσίευμα της *Πάφου*, 29 Σεπτεμβρίου 1921, σ. 3, βρισκόταν στην οδό Πυγμαλίωνος «πλησίον των Δικαστηρίων εκεί όπου ελειτουργεί το τυπογραφείον του "Αιώνας"».

Πάφου και σημείωνε χαρακτηριστικά πως «η ύπαρξις εφημερίδος εις την επαρχίαν ταύτην επεβάλλετο προς εξυπηρέτησιν μετά των γενικών της Νήσου και των τοπικών συμφερόντων της και ευχόμεθα δια τούτο η νέα συνάδελφος να ίδη ταχέως το φως».³¹ Εκδότης και διευθυντής ο δικηγόρος, δάσκαλος, λόγιος Λοΐζος Φιλίππου.³² Η εφημερίδα άλλαξε κατά καιρούς διευθυντές, με τελευταίο πάλι τον Λοΐζο Φιλίππου. Η *Πάφος* κυκλοφορούσε για 24 έτη, σημειώνοντας μεγαλύτερο αριθμό εβδομαδιαίας κυκλοφορίας το 1931 με 700 φύλλα και το 1946 με 1000,³² αναστέλλοντας την έκδοσή της στις 17 Αυγούστου 1950, μια ημέρα δηλαδή μετά τον θάνατο του δημιουργού της³⁴. Στο πρώτο φύλλο της *Πάφου*, στο πρωτοσέλιδο άρθρο του, ο Λοΐζος Φιλίππου έγραφε -μεταξύ άλλων-: «η αμάθεια είναι εξηλωμένη εις βαθμόν απίστευτον. Τα 84% του πληθυσμού αγνοούσιν ανάγνωσιν και γραφήν και κατά φυσικήν συνέπειαν το έγκλημα ολοέν αυξάνει, εν ω η οικονομική καχεξία του τόπου έφθασεν το απροχώρητο».³⁵

Στις 20 Αυγούστου 1929, κυκλοφόρησε το πρώτο φύλλο της *Δεκαπενθήμερης Πολιτικής Εφημερίδας σοσιαλιστικής ιδεολογίας, Πολιτική Επιθεώρησις*.³⁶ Της τέταρτης, δηλαδή, κατά σειρά εφημερίδας, που εκδόθηκε στην Πάφο κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

31 *Κυπριακός Φύλαξ*, 11 Αυγούστου 1921, σ. 3.

32 Ο Λοΐζος Φιλίππου εξέδωσε και το φιλολογικό περιοδικό *Πάφος* (από το 1935). Επιπλέον, δημοσίευσε πολλές μελέτες ιστορικού, φιλολογικού, λαογραφικού και αρχαιολογικού περιεχομένου. Ενδεικτικά, βλ. λήμμα, Φιλίππου, Λοΐζος. Στο Α. Δρούλια & Γ. Κουτσοπανάγου, επιμ., 2008. *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Έθνους 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*, τομ. Δ' Ρ-Ω. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών -103/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σ. 251-252 και λήμμα, Φιλίππου Λοΐζος (1895-1950). Στο Α. Α. Κουδουνάρης, 72018. *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, τομ. Β', Λευκωσία: Πανεπιστήμιο Λευκωσίας, σ. 845-846.

32 *The Cyprus Blue Book*, 1888-1948, εδώ έτος 1932, σ. 195 και έτος 1948, σ. 235. Κατά το έτος της κυκλοφορίας της *Πάφου*, σύμφωνα πάντα προς την καταγραφή της Κυανής Βίβλου, για το έτος 1922, ο πληθυσμός του Κτήματος ανερχόταν σε 3,435 περίπου μουσουλμάνους και σε 12,984 χριστιανούς κατοίκους, ενώ στις επίσημες αναφορές, που καταγράφονται στην απογραφή της βρετανικής κυβέρνησης του έτους 1922, γίνεται λόγος για 3,435 μουσουλμάνους και 13,020 χριστιανούς, βλ. σχετικά C. H. Hart-Davis, 1922. *Cyprus. Report and General Abstracts of the Census of 1921, Taken on the 24th April, 1921*. London, σ. 44.

34 *Πάφος*, Πέμπτη 17 Αυγούστου 1950.

35 Βλ. περισσότερα, G. S. Georgallides, 1979. *A political and administrative history of Cyprus 1918-1926 with a survey of the foundations of British rule*, Nicosia: Cyprus Research Centre, Texts and Studies of the History of Cyprus -VI.

36 SA1 1231/1930/9-10. Ο Παρατηρητής, 17 Αυγούστου 1929, σ. 4, αναφέρεται στην «αμίμητον κάλαμον του Γαλατόπουλου, γνωστή για επαναστατικά ζητήματα». Επίσης, βλ. Χρόνος, 29 Αυγούστου 1929, σ. 2.

Ιδρυτής και Διευθυντής της εφημερίδας ο δικηγόρος, πολιτευτής, δημοσιογράφος Χριστόδουλος Γαλατόπουλος.³⁷ Η εφημερίδα εκτυπωνόταν, αρχικά, στο τυπογραφείο «Πρόοδος» του Κώστα Δ. Χαμπιαούρη, στο Κτήμα.³⁸ Κυκλοφορούσε όμως με διακοπές και όταν ο Γαλατόπουλος συνελήφθη το 1931 από τους Άγγλους, κατά τα γεγονότα των Οκτωβριανών, η έκδοσή της αναστάλη.³⁹ Ενδεικτικά, το έτος 1929-1930, στην Κυανή Βίβλο καταγράφεται πως είχε κυκλοφορία 2000 φύλλα.⁴⁰

Ο Γαλατόπουλος προχώρησε στην επανέκδοση της εφημερίδας του το 1944, ως εβδομαδιαία, υπό τον τίτλο *Νέα Πολιτική Επιθεώρησης*, που σύμφωνα προς την καταχώρησή του στην Κυανή Βίβλο, κατά το 1946, είχε εβδομαδιαία κυκλοφορία 1200 φύλλα.⁴¹ Στην προμετωπίδα της εφημερίδας, δίδονται τα εξής στοιχεία: *όργανο ελληνικής σοσιαλιστικής πρωτοπορείας και ελεύθερης σκέψης*, με διευθυντή και ιδιοκτήτη αρχικά τον Αχιλλέα Αντωνιάδη,⁴² εν συνεχεία τον Ερατοσθένη Λιασίδα και τέλος τον Αντώνιο Αρτέμη.⁴³ Το τελευταίο φύλλο της εφημερίδας κυκλοφόρησε τον Ιούλιο του 1952.

Επιπρόσθετα, δύο ακόμη βραχύβια ένθετα κυκλοφορούσαν κατά την εποχή που μελετήθηκε. Το ένα ήταν ο *Ανάποδος*, που κυκλοφορούσε ως ένθετο της εφημερίδας Αιών, από την πρώτη Ιανουαρίου 1914 για ένα έτος. Το δεύτερο ήταν τα *Παφιακά Χρονικά*, που επίσης κυκλοφορούσαν για ένα έτος, δηλαδή, από τις 19 Νοεμβρίου 1927 μέχρι τις 2 Νοεμβρίου 1928 ως Παράρτημα της

37 Φ. Αμπατζοπούλου, 2016. Χριστόδουλος Γαλατόπουλος. Νέα Εστία 179 (1871), Αθήνα, σ. 456-465.

38 Βλ. Κρατικό Αρχείο Κύπρου, SA1 432/13/44, 300, 304, 309, 310, 326, την σχετική επιστολογραφία του Κώστα Δ. Χαμπιαούρη, όπου ζητούσε άδεια κατοχής τυπογράφου σύμφωνα με τον περί Τυπογραφείων Νόμο της εποχής, καταβάλλοντας το ποσό των 10 σελινιών.

39 Α. Μακρίδης (επιμ.), 2011. Χριστόδουλος Γαλατόπουλος, Βουλευτού του Νομοθετικού Συμβουλίου το 1931, Πολιτικού Κρατουμένου 1931-1936, Στις φλόγες του κυβερνείου. Το ανέκδοτο ημερολόγιο του Χριστόδουλου Γαλατόπουλου για την εξέγερση του Οκτωβρίου του 1931, Λευκωσία: Επιφανείου. Για τη γενική θεώρηση του ζητήματος βλ. Π. Παπαπολυβίου, 2010. Η Οκτωβριανή Εξέγερση του 1931. Στο Κύπρος. Αγώνες ελευθερίας στην Ελληνική Ιστορία. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών -Επιτροπή για την Κύπρο, σ. 233-260.

40 The Cyprus Blue Book, 1888-1948, εδώ έτος 1930, σ. 187.

41 The Cyprus Blue Book, 1888-1948, εδώ έτος 1948, σ. 235.

42 SA1 1042/1927/1, SA1 731/1943/2/11. Εσπερία, 6 Ιανουαρίου 1944, σ. 1. Χρόνος, 8 Ιανουαρίου 1944, σ. 2.

43 SA1 731/1943/2/32, SA1 731/1943/2/63.

εφημερίδας *Χρόνος* της Λεμεσού. Επιπλέον, για ένα σύντομο διάστημα εκδόθηκαν τα τελευταία τεύχη της πολιτικής και φιλολογικής εφημερίδας *Νέοι Στοχασμοί*.⁴⁴ Συνολικά, λοιπόν, κατά το χρονικό διάστημα 1906 - 1944 εκδόθηκαν στην Πάφο 7 έντυπα.

Τα ζητήματα που απασχολούσαν τις πρώτες εφημερίδες της Πάφου ήταν πολλά και ποικίλα. Συνοψίζονται σε πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά, εκκλησιαστικά και πολιτιστικά θέματα, που αφορούσαν την πόλη και την επαρχία της Πάφου.⁴⁵ Το εθνικό ζήτημα, οι εργασίες του Νομοθετικού Συμβουλίου, η φορολογία, το εκπαιδευτικό ζήτημα καθώς και τα κοινωνικά θέματα της εποχής, οι μικροειδήσεις, οι αγγελίες, οι ανακοινώσεις και οι διαφημίσεις αποτελούν πηγή ενός ελάχιστα γνωστού ή άγνωστου και αθησαύριστου πληροφοριακού υλικού, που η έρευνά του συμβάλλει στην καλύτερη γνωριμία (ειδικών και μη), με την ιστορική διαδρομή της κυπριακής δημοσιογραφίας και τυπογραφίας και, ασφαλώς, με την τοπική ιστορία της Πάφου, με τον σφυγμό της ζωής της πόλης, τη φυσιογνωμία και το πολιτιστικό της γίνεσθαι, παράλληλα με την συνείδηση και το κοσμοείδωλο των Κυπρίων των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα.

Κλείνω την γενική επισκόπησή μου, για τις παλαιές εφημερίδες της Πάφου, με τα χαρακτηριστικά (και διαχρονικά, κατά την άποψή μου) λόγια του Νεόφυτου Νικολαΐδη, στο κύριο άρθρο του, στο δεύτερο φύλλο του Αγώνος: «Λέγουν, πως εις όποιο μέρος υπάρχουν εφημερίδες [...] θα πη πως διαβάζονται και για να διαβάζονται, θα πη πως αρέσει του κόσμος να διαβάζει. Τώρα θέλει άλλη απόδειξη για την πρόοδο ενός τόπου;».⁴⁶

44 Α. Κλ. Σοφοκλέους, 2006. *Νέοι Στοχασμοί*. Στο Α. Κλ. Σοφοκλέους, Συμβολή στην Ιστορία του Κυπριακού Τύπου, Περίοδος Δ' (1914-1931) Μέρος Α', Λευκωσία: Intercollege Press, σ. 417-439. Επίσης, για τα Παφιακά Χρονικά, στο ίδιο, σ. 485-508. Για τον Ανάποδο, ο ίδιος, 2003. Συμβολή στην Ιστορία του Κυπριακού Τύπου, Περίοδος Γ' (1900-1914), Μέρος Β', Λευκωσία: Intercollege Press, σ. 1023-1036.

45 Για τα περιεχόμενα των παλαιών εφημερίδων βλ. ενδεικτικά, Κ. Π. Κύρρης, 1986. Οι πνευματικές αναζητήσεις της εποχής της αγγλοκρατίας μέσα από τον ημερήσιον και περιοδικόν Τύπον. Στο Δήμος Λευκωσίας εκδ. Κυπριακά 1878-1955. Λευκωσία: Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου -2, σ. 203-243.

46 Χρονογράφημα. *Αγών*, 14 Οκτωβρίου 1906, σ. 3.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Πηγές:

A. Επίσημα Έγγραφα:

The Cyprus Blue Book, 1888-1948, τόμοι 51, Nicosia: Government Printing Office.

C. H. Hart-Davis, 1922. *Cyprus. Report and General Abstracts of the Census of 1921, Taken on the 24th April, 1921*, London.

Δ. Νικολαΐδου, 1891. *Οθωμανικοί Κώδικες ήτοι Συλλογή απάντων των Νόμων της Οθωμ. Αυτοκρατορίας, διαταγμάτων, κανονισμών, οδηγιών και εγκυκλίων, том. Δ' (Διοικητικοί και λοιποί Νόμοι, Εγκύκλιοι και Λοιπά)*. Κωνσταντινούπολη: Αδελφοί Νικολαΐδη.

B. Αρχειακό Υλικό:

Κρατικό Αρχείο Κύπρου, *Secretariat Archives* 1 (SA1) (= Αρχείο Αρχιγραμματείας): SA1 4143/1906, SA1 1413/1912, SA1 413/12, SA1 432/13, SA1 1042/1927, SA1 1231/1930, SA1 731/1943/2

Εφημερίδες:

Αγών, Πάφος

Αλήθεια, Λεμεσός

Έθνος, Λάρνακα

Ελευθερία, Λευκωσία

Εσπερινή, Λευκωσία

Κυπριακός Φύλαξ, Λευκωσία

Πάφος, Πάφος

Παρατηρητής, Λεμεσός

Σάλπιγξ, Λεμεσός

Το Βήμα, Αθήνα

Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία

Χρόνος, Λεμεσός

Βιβλία - Άρθρα:

Αμπατζοπούλου, Φ., 2016. Χριστόδουλος Γαλατόπουλος. *Νέα Εστία* 179 (1871), σ. 456-465.

Δρούλια, Λ. & Κουτσοπανάγου, Γ., επιμ., 2008. *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*, τομ. Δ'. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών -103/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

Georgallides, G. S., 1979. *A political and administrative history of Cyprus 1918-1926 with a survey of the foundations of British rule*. Nicosia: Cyprus Research Centre, Texts and Studies of the History of Cyprus -VI.

Κατσιέρας, Μ. Ν., 2005. Η πρώτη σελίδα, μία προσέγγιση. Στο Λ. Δρούλια, επιμ. *Ο ελληνικός Τύπος 1784 ως σήμερα: Ιστορικές προσεγγίσεις. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, (Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002)*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σ. 226-229.

Κιτρομηλίδου, Μ., 2005. *Η εφημερίδα Πάφος της Κύπρου: 1921-1950*, Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

Κουδουνάρης, Α. Λ., 2018. *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, τομ. Α' - Β'. Λευκωσία: Πανεπιστήμιο Λευκωσίας.

Κύρρης, Κ. Π., 1986. Οι πνευματικές αναζητήσεις της εποχής της αγγλοκρατίας μέσα από τον ημερήσιον και περιοδικόν Τύπον. Στο Δήμος Λευκωσίας, εκδ. *Κυπριακά 1878-1955, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου -2*. Λευκωσία, σ. 203-243.

Μακρίδης Α., (επιμ.), 2011. Χριστόδουλου Γαλατόπουλου, Βουλευτού του Νομοθετικού Συμβουλίου το 1931, Πολιτικού Κρατουμένου 1931-1936, *Στις φλόγες του κυβερνείου. Το ανέκδοτο ημερολόγιο του Χριστόδουλου Γαλατόπουλου για την εξέγερση του Οκτωβρίου του 1931*, Λευκωσία: Επιφανείου.

Μανουσαρίδης, Χ., 1998. «Μανούτιου» Μαρτυρία. *Μνήμων*, 20, σ. 277-290.

Παπαπολυβίου, Π., 2010. Η Οκτωβριανή Εξέγερση του 1931. Στο Κύπρος. *Αγώνες ελευθερίας στην Ελληνική Ιστορία*. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών -Επιτροπή για την Κύπρο, σ. 233-260.

Sophocleous, A., 1991. *Mass Media in Cyprus*, Nicosia: Press and Information Office.

Σοφοκλέους, Α. Κλ., 1994. *Οι πρώτες κυπριακές εφημερίδες και τα ανθρώπινα δικαιώματα των Ελλήνων της Κύπρου*. Λευκωσία, σ. 89-103.

Σοφοκλέους, Α. Κλ., 1995-2011. *Συμβολή στην ιστορία του κυπριακού τύπου*, τ. Α'-Στ', Λευκωσία: Intercollege Press.

Σοφοκλέους, Α. Κλ., 2005. Οι πρώτες κυπριακές εφημερίδες - Η σημασία και ο ρόλος τους. Στο Λ. Δρούλια, επιμ. *Ο ελληνικός Τύπος 1784 ως σήμερα:*

Ιστορικές προσεγγίσεις. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, (Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002). Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σ. 419-418.

Σοφοκλέους, Α. Κλ., 2018. *Το χρονικό της κυπριακής τυπογραφίας (1878-1978)*, Λευκωσία: Νικοκλής.

Φιλίππου, Λ., 1940. Νίκος Θ. Αντωνιάδης. *Πάφος*, Ε' (3), σ. 154-175.